

Anton Zimmerling

Prosodiske forhold i nrrejske dialekter

Det er almenkendt, at dansk rigssprog er historisk knyttet til rmdene, frst og fremmest, sjfllandsk, og at mange dialektale forskelle mellem Jylland og rmdene, som, f.eks. apokope vs. vokalreduktion i ordformer af CVCV type mde have vret gldende allerede i gammeldansk periode, i 10-13 Dh. (Skautrup 1968: 227). I denne henseende kan man nfpe undre sig over, at der eksisterer en lang tradition at beskrive dansk rigsm og jysk som autonome lydsystemer, selv om de griber til en rffe lignende prosodier, f. eks. strd. Et sdant tiltag forudftr, at sprogforskeren kan opn en gennemsnitlig jysk sprogform, og at der foreligger relevante trfk, som dffer de fleste jyske dialekter og skelner dem fra rigsm eller fra en typisk sjfllandsk sprogform.

Det frste trin i denne retning var taget i 18. Dh. af Jens Pedersen Hrysgaard, der opstillede for dansk modsftningen af fem accenter: ‘det strdende aandelav’ (S<ng¹), ‘det kort-jfvne aandelav’ (StBd), ‘det dobbelte aandelav (Fl^r), ‘det langjfvne aandelav’ (Bro^r), og en ekstra type med konsonantforlfgelsen (skin^ = skinne inf.)². Hrysgaards analyse markerer et stort fremskridt i teoretiske forestillinger, idet Hrysgaard har knyttet prosodiske trfk som strd, vokal- , og konsonantlfgde sammen med forskellige stavelsestyper: begrebet accent (‘aandelav’) betyder hos ham knap noget andet end ‘stavelsesbasis’. Problemet herved er dog, at Hrysgaard, som selv var rstjyde, tilskrev jyske accentforholde uden videre til rigsm. Denne overgang er ulovlig og forvirrende ikke kun fordi, at “sammenkfdningen af vokallfgde og strd under en ffiles betegnelse” bringer ud af dichotomisk beskrivelse af lydsystemet (Kroman 1947: 9), men ogsd fordi, at de af Hrysgaard opstillede distinktioner glder i jysk kun for enstavelsesord, mens rigsm beholder modsftningen strd: ikke strd sdvel i enstavelses, som i tostavelsesord. Det er pdaldende, at denne basale skelnen er betinget af jysk apokope, som bringer nordiske ord af CVCV type til typen CVC#, mens sjfllandsk (med krbenhavnsk) udviser udviklingen CVCV → CVCø.

Den strste danske dialektolog af det 19. Dh. Kristen Jensen Lyngby var optaget af Hrysgaards klassifikation. Han var med det samme den frste

---

¹ Vi gengiver Hrysgaards eksempler i hans notation; mfrk, at han anvendte apostrofen til at betegne konsonantlfgde, ikke strd !

² Hrysgaard gav den femte stavelsestype (uden strd og med konsonantforlfgelse) ikke noget sfligt navn. Denne type svarer til K.J.Lyngbys ‘rullende tonehold’.

videnskabsmand, som bevidst anvendte den til beskrivelsen af ‘jyskens specifik’ i sin fremstilling af dialektmaterialer. LFrren om fem accenter (‘tonehold’ i Lyngbys terminologi) findes bDle i Lyngbys afhandling om srnderjysk ‘Bidrag til en srnderjysk SprogFre’ (1858), som i hans sidste arbejde – sammenfattende ‘Jyske Grammatik’, frst udgivet af Anders Bjerrum i 1942. Lyngby var frdt i Nibe i Himmerland, og en betydelig del af hans dialektsamling stammer fra Nordjylland og er hentet fra Himmerland og Vendsyssel. Lyngby har undertiden illustreret jyske prosodier med nrrejske glosser; det er i sig selv ikke mFrkeligt, eftersom han pDtod, at fem karakteristiske ‘tonehold’, dvs. stavelsestyper, findes i forskellig udstrækning over det hele Jyllands omrDle. Hvad virkelig forekommer mFrkeligt, er det, at Lyngby valgte i ‘Jyske Grammatik’ for fremstillingen af formentlig fFillesjyske prosodier fire brjningsformer af Jt og samme ord *vogn*, udtalt [wu'n] i vendelbomD: [wun"] Da. *vognene* pl. bf. ~ [wu"n] Da. *vogne* pl. ubf. ~ [wu'n] Da. *vogn* sg. ubf. ~ [wun'] sg. bf. Da. *vognen* (Bjerrum 1942: 243). Lyngbys udtalelser tyder pD at han strFbede efter at anfrre minimale par, hvor prosodien alene er relevant.³ Ulempen herved er, at efterstillet artikel mangler i de fleste jyske dialekter: den findes nemlig kun i nrrejsk (dvs. i vendelbomD og himmerlandsk) samt i midtrstsjFllandsk med Djursland. Udenfor dette omrDle ville bestemt form ьkorresponderende til Da. *vognen* lyde *Fwun*, med foranstillet artikel *F*. Der kan yderligere rejses tvivl, om Fldre vendsysselsk [wun"] ‘vognene’ er et godt eksempel pD konsonantlFngde i enstavelsesord, eftersom denne ordform mDte have en syllabisk sonorant og vedblive disyllabisk⁴. Hvordan man skal bestemme stavelsestallet i Lyngbys glosser, er et ret kompliceret sprrgsmD, eftersom moderne vendelbomD har praktisk opgivet konsonantlFndge i alle stillinger⁵, men set ud fra et funktionel standpunkt, bliver det Dlenlyst, at nrrejske bestemte substantiver med efterstillet artikel ikke er identiske med tilsvarende vestjyske eller srnderjyske former, som er klar enstavede og homomorfiske.

³ “[I Vendsyssel] sammentrFkkes kendeordet med navneordet, i tilfFde hvor det sidste ender pD n.... hele forskellen imellem de fire former blot beror pDtoneholdet” (Bjerrum 1942, 243).

⁴ Jfr. MolbFk Hansens vidnesbyrd, at Fldre himmerlandsk har kunnet skelne mellem ord med assimileret schwa, og ord med syllabisk n: [kan"] Da. *kande* sb. ~ [kan] *kanden* sb. bf. Den frste gruppe ord opfattes, ifrlge ham, som enstavede, den anden gruppe – som tostavede (MolbFk Hansen 1978: 23). Ord med syllabiske sonoranter ([men n] ~ [menø] *minde* inf.) lader sig fortolke som tostavede ogsDi dansk rigsmD, jfr. (Brink & Lund 1975: 191-193), (Thorsen 1982: 70).

⁵ Se Bent Jul Nielsen for forholdene i TornbymDet (Jul Nielsen 1984: 58-60). Ubestemt form ental af ordet ‘vogn’ har her strd pDvokalen: [wun'], bestemt form har derimod strd pD konsonanten [wun"], mens flertal (bDle bestemt og ubestemt) udviser vokallFngde [wu"n] (Jul Nielsen 1984: 81, 124, 211, 212, 229).

Mange danske dialektologer af den 20. Dh. har forsøgt at sætte Hrysgaards og Lyngbys lighed af fem stavelsestyper sammen med en strukturel betragtningsmodel⁶ og opstille en binær modsætning af 'ordtoner' eller 'accenter' for jysk (Bjerrum 1944: 32; Ejskjær 1954: 22; Ejskjær 1990; Sørensen 1985: 254). Denne hypotese er utvivlsomt inspireret af ydre sammenligning med svenske og norske toner. Hovedargumentet for opstillingen af to accenter er, at nordiske enstavede ord (α -ord) og nordiske tostavede ord (β -ord) normalt ikke falder sammen i jysk.⁷ Der hersker en almindelig opfattelse, at jyske dialekter har opretholdt det gamle, muligvis fælleskandinaviske, tonalsystem, mens dansk rigsmål har afløst det med oppositionen strd: ikke strd, jfr. (Sørensen 1985: 254). Imidlertid er prosodiske modsætninger i de fleste Jyllands områder (bortset fra qstlesvig og Rømø) af kvantitativ og dynamisk natur – det er hovedsageligt strd, relevant vokal- og konsonantlængde, som skelner (historiske) α -ord fra β -ord. Hvis man, f.eks. forsøger at gennemgå forskellige grupper af 'Accent 1' og 'Accent 2' ord i en vestjysk dialekt af Brøndum i Sallingdal, i Inger Ejskjærs belysning (Ejskjær 1954: 22), så bliver man snart klar over, at der mangler prosodiske træk, som er uafhængige af stavelsesbasis og dækker alle grupper af α - og β -ord.

Prosodier:	α	β
1. korthed ~ vestjysk strd	[hat] Da. <i>hat</i> sb.	~ [ha' t], Da. <i>hatte</i> sb. pl.
2. strd ~ konsonantlængde	[kal'] Da. <i>kalv</i> sb.	~ [kal"] Da. <i>kalve</i> sb. pl.
3. korthed ~ konsonantlængde	[sgas] Da. <i>skov</i> sb.	~ [sgas"] pl. Da. <i>skove</i> sb. pl.
4. korthed ~ vestjysk strd	[hjFlp] Da. <i>hjFlp</i> sb.	~ [hjFl' p] Da. <i>hjFlpe</i> inf.,
5. korthed ~	[biŋ] ⁸ Da. <i>bi</i> sb.	~ [bji"] Da. <i>bie</i> inf.,

⁶ Man må forøvrigt sige, at også Lyngbys teori er strukturalistisk i den videre forstand, idet Lyngby har udpeget lighed og strd som distinktive træk, jfr. hans egen sammenfatning: "I. enten drages nemlig selvlyden ud eller 1. også drages medlyden; II. Enten strdes der p selvlyden eller 2. Der strdes p medlyden III. 3. eller også bliver b de selvlyd og medlyd udtalt uden at den eller strdes." (Bjerrum 1942: 217).

⁷ Et indlysende oversigt over jyske dialekter, som viser, i hvor mange stavelsestyper der skelnes mellem α - og β -ord, er gjort af Viggo Sørensen: (Sørensen 1985: 264).

⁸ Formen /biŋ / demonstrerer den såkaldte klusilsprung, dvs. overgang fra strd til et lukkelyd i α -ord.

vokallFngde		
6. Strd ~ vokallFngde	[bi'ʍn] Da. <i>ben</i> sb.	~ [bii'ʍn] Da. <i>benen</i> sb. bf.

Vi trr allerede her konkludere, at 'Accent 1' og 'Accent 2' i jysk dialektologi er blot konventionelle etiketter for henholdsvis "oprindelige en- og tostavelsesord". Tesen om, at jyske prosodier fortsFtter den formentlig oprindelige accentfordeling, har lidt beviskraft og bygger udelukkende pD etymologiske overvejelser.

I dette foredrag vil vi snakke lidt nFrmere om prosodiske forhold i nutidige nrrrejske dialekter. Det frlger af det foregDende, at begrebet 'prototypisk jysk' er en teoretisk konstrukt, som bliver gribet til at fundere forskelle mellem jyske dialekter og rigsmD. Denne konstrukt sigter til en sprogform 1) med apokope af oprindelige nordiske ord af CVCV-type > CVC#, 2) uden efterstillet artikel, 3) med prosodiske modsFtninger i enstavelsesord, 4) med fFllesdansk strd i nordiske α - ord og med vestjysk strd i nordiske β -ord, 5) uden ordaccenter, som er uafhFngige af stavelsesbasis. Da betingelser 2) og 4) skiller rstjysk fra, og betingelser 4) og 5) skiller srnderjysk fra, manifesterer konstrukten frst af alt vestjyske trFk. Hvad angD nrrrejske dialekter, dvs. vendelbomD og himmerlandsk, sDtager de en grFnsestilling mellem rstjysk (og rigsmD) og vestjysk: de udviser apokope (som de rvrige jyske mD), men har efterstillet artikel (som rigsmD og rstjysk); vestjysk strd mangler i Vendelbo og findes kun i de vestligste egne af Himmerland; prosodiske modsFtninger er mest karakteristiske for enstavelsesord, men dFkker ikke desto mindre en del flerstavelsesord; forskellige stavelsestyper kendetegnes af karakteristiske dynamiske og kvantitative prosodier, men tonale fenomFner er ogsDblevet optegnet, se (MolbFk Hansen 1978: 16; MolbFk Hansen 1980: 37).

Inger EjskFr (1978), og Viggo Srrensen (1985) supplerer til jyskens prosodiske portrFt to ekstra parametre, som gFlder sFtnings- og syntagmetryk: 6) betonede prFpositioner og 7) forledsaccentuering i sammensFtninger. Det viser sig, at forholdene i nrrrejysk i begge tilfFde er afvigende fra den jyske standard. Mens bDde vest- og rstjyske dialekter har prFpositioner, som altid beholder tryk, jfr. rstjysk ¹ falde ¹ af ¹ hesten, ¹gD fra ¹gDden (Houlbjerg, qstjylland), udviser himmerlandsk enklisetrykregler, hvormed betonede enstavede prFpositioner forekommer kun foran en tryksvag stavelse – [¹ihob³•] 'i Hobro', men aldrig foran en trykstFrk stavelse [¹•³•⁷os] 'i Randers'. MolbFk Hansen omtaler denne opfrrel af

prFpositioner som en fast regel for himmerlandsk og finder sandsynligt, at den gFlder ogsD for vendsysselsk (MolbFk Hansen 1980: 23; MolbFk Hansen 1978: 22).

Forledsaccentuering *ofte* regnes at vFre et andet jysk shibbolet. I dansk rigsmD taber strdbFrende ord strd i forledstilling, jfr. [va:'l] *hval* ~ [va:l' sk i' b] *hvalskib*. Forhold [l'va:'l] ~ [l'va:l-] kan vel fortolkes her som prosodisk reduktion. Derimod har de fleste jyske dialekter accentskifte, metatoni, i stedet for reduktion. Det betyder, at α -ord (=gamle enstavede ord) udskifter sin oprindelige prosodi og erstatter den i forledstilling med en karakteristisk prosodi af β -ord (= gamle apokoperede ord) med den samme stavelsesbasis; [stòk] *stok* ~ [stò''k'døw'] *stokdrv*, mens β -ord beholder sin oprindelig prosodi, jfr. [pø'l's] *prlse* ~ [pø'l's'skin'] *prlseskind* (Srrensen 1985: 263).⁹ Viggo Srrensen har med rette pDeget, at jysk accentskifte er principielt forskelligt fra forledstryktab i rigsmD, eftersom jyske β -ord kendetegnes af flere karakteristiske prosodier – vokal- og konsonantlFngde, vestjysk strd, som mangler i de pDgFldende grupper af α -ord. Forholdene i VendelbomD, ifrlge Srrensen, er anderledes og “tyder snarere pD forledsreduktion – endda mere omfattende end i rigsmDet” (Srrensen 1985: 263)¹⁰.

Jyske prosodier opfordrer sDvel til sproghistorisk orienterede, som synkronisk orienterede undersrgelser. Kontrasten med gamle optegnelser, gjort i 1800-1900, giver anledning til at analysere udviklingstendenser i lydsystemet. En af vigtigste innovationer – overgang fra strd til tone i en rFkke stillinger – er opdaget i yngre himmerlandsk af Peter MolbFk Hansen (MolbFk Hansen 1980: 37). PDgrund af sammenligningen med sprogbrug af Fldre generation og med Lyngbys optegnelser¹¹ konkluderer forfatteren, at denne overgang er en nyudvikling af dette Dhundrede. I sin analyse indleder MolbFk Hansen begrebet 'strdets allofoni', som forekommer at vFre empirisk velegnet og teoretisk retfFrdigt. Rigsdansk

⁹ Eksemplerne stammer fra Torsted-dialekten i Nordthy (Nordvestjylland) og citeres efter Srrensens artikel (Srrensen 1985: 263).

¹⁰ Jfr.ogsD (Jul Nielsen 1984:172-175), hvor der omtales ‘bortfald af strd’ og ‘bortfald af stavelseslFngde’ i forledstillingen i Tornby-dialekten. Forfatteren konkluderer, at “tendensen til strdstab deler dialekten ved andre strddialekter og kontrasterer med forholdene i vestjysk” (Jul Nielsen 1984:178).

¹¹ For Fldre himmerlandsk se ogsDteksten fra Astrup, udgivet i serie “Danske Dialekttekster”, Bd III. Ifrlge Bent Jrgensen, som har aflFst teksten, befinder indtalerens sprogbrug pDet trin, der stD nFr til sprogbrugen i Lyngbys optegnelser fra Himmerland: Astrup og Lyngby er nabosognene. Indtalen, f. 1889, har derimod ingen relevant konsonantlFngde (K.J. Lyngbys ‘rullende tonehold’).

strd giver ingen anledning til at snakke om prosodiske allofoner, skønt variationsbredde i strdets udtale er undertiden stor. Forholdene i yngre himmerlandsk er mere indviklede, for en gruppe af (nutidige) α- og β-ord udviser overgangen fra strd til tone: strdet i enstavelsesord af CV:C type og i enkelte ord af CVCø type realiseres i form af stigende-fallende tone (kaldt svagt strd), mens selve glottaliseringen bliver meget svag. Dette gælder ikke β-ord med lang rodstavelse: de udtales med kraftigt strd, lige som i dansk rigsmD. Der foreligger variation af to strdets arter i brjningsparadigmer. Jfr. frlgende oppositioner: 1) stigende-fallende tone ~ sterkt strd: [nō:l] ~ [no:ˀ | ŋ] Da. *nD, nDēn*, [bī:l] ~ [bi:ˀ | ŋ] Da. *bil, bilen* 2) ± sterkt strd ~ stigende-fallende tone [lanˀ] ~ [lānø] Da. *land, landet*, [hau] ~ [hāuø] Da. *hav, havet*. Ord med to udlydende sonoranter (CV^CV^C) danner to ekstra typer: 3) syllabisk ø mangler, formelen bliver: stigende-fallende tone ~ sterkt strd [ełm] ~ [elˀmøn] Da. *elm, elmen* [hāłm] ~ [halˀ mø] Da. *halm, halmet* 4) med syllabisk ø, formelen bliver: stigende tone ~ sterkt strd [saləm] ~ [salˀmøn] Da. *salm, salmen*.

Distributionen af svagt og sterkt strd kan fortolkes bDde ud fra fonologiske og morfofonologiske standpunkter. Det er principielt vigtigt, at strdets allofoni i himmerlandsk ikke er sD meget betinget af aktuelle stavelsestal (og heller ikke af historisk fordeling af nordiske α- og β-ord), som af stavelsesbasis og morfemisk struktur. Alligevel foretrFkker MolbFk Hansen selv at bortforklare forskellen mellem svagt og sterkt strd med hensyn til stavelsestal – han pDtd, at alle strukturer, som har svagt strd, er disyllabiske, mens alle strukturer, som har sterkt strd, er monosyllabiske.

A) MolbFks forklaring. Sterkt strd har enstavelsesbasis [bi:ˀ-], [no:ˀ -] osv., svagt strd har tostavelsesbasis (MolbFk Hansen 1978: 20).

MolbFks lrsning har imidlertid den mangel, at han er tvunget til at betragte bDde [lānø] og [ełm] som tostavelsesord, skønt han indrømmer, at kortvokaliske ord af VCV type med en enkelt intervokalisk konsonant, som Da. *lande* eller Eng. *letter*, har ingen vel defineret syllabisk grFns¹². Heraf frlger, at tostavighed af [lānø] og [ełm] er en ret abstrakt egenskab, som ikke manifesteres direkte pDdet overfladiske niveau. Og omvendt, sterkt strd, som er, per MolbFks definition, et signal af enstavighed, fremkommer enten i tostavelsesord, hvor syllabifikationen er mulig, jfr. bestemt form

¹² Jfr. MolbFks kommentar: "...there is no well defined internal syllable boundary.. we may speak of overlapping syllables in all such cases" (MolbFk Hansen 1978: 21).

[el[?]møn], eller i ord som [lan[?]], der kan korrelere med tostavige brjningsformer, jfr. [lan[?]øn] Da. *landene*. Disse komplikationer giver anledning til en alternativ forklaring, der bygger ikke pD aktuelle stavelsestal, men pDordets struktur og syllabisk grFnse.

B) Alternativet. Sterkt strd optrFder i ord, hvor syllabifikationen bliver mulig og markerer syllabisk grFnse, svagt strd optrFder i ord, hvor syllabifikationen er umulig. Sterkt strd karakteriser rodmorfemet alene og fungerer som signal af stavelsesstruktur; det forekommer i ord med aktuel eller potentiel¹³ syllabisk grFnse. Svagt strd karakteriserer ordformen i sin helhed; det forekommer kun i ord hvor syllabifikationen er umulig, dvs. [el[?]-møn], [lan[?]-# = lan[?]-øn] men ikke [*el[?]-m], [*la[?]-nø, *lan[?]-ø].

Funktionel forskel mellem sterkt og svagt strd vender os tilbage til accentologiske strrelser, for svagt strd realiseres som en tonal prosodi – stigende-faldende tone. Det er svFrt at bestemme uden akustiske analyser, i hvor mange tilfFlde glottaliserengen ved svagt strd forsvinder fulstFndigt. MolbFk Hansen pDtD, at det sker ofte (MolbFk Hansen 1980: 38), mens andre jyske dialektologer er mere tilbageholdende om emnet. Det er vel muligt, at situationen i forskellige dialekter og idiolekter er ikke prFcis den samme, eller at der ogsD foreligger dobbeltformer. Under alle omstFndigheder, virker selve fordeling af svagt og sterkt strd meget indlysende: strd (glottaliserengen) bliver optionel eller forsvinder kun dJr, hvor det ikke opfylder vigtige morfofonologiske funktioner – i ord uden syllabisk grFnse. Svagt strd brr sDedes beskrives som et redundat fenomFn. Sterkt strd er derimod obligatorisk og brr beskrives som et instrument af syllabifikation. Forholdene mellem fonologi og prosodisk manifestation er sFrdeles gennemskuelige her: svagt strd kan ikke lokaliseres pDJt enkelt segment og overlejrer hele ordformen, i hvert fald, dens udlydende del, mens sterkt strd placeres lokalt pD vokalen eller pD konsonanten.

Vil man forsrgge problemet fra et andet synsvinkel og sammenligne ordprosodi i yngre himmerlandsk og i rigsmD, sDviser det sig, at dialekten har flere tonale forlrb. Mens krbenhavnsk udtale af rigsmD har kun Jn generaliseret ordprosodi (se: Grrnnum 1997: 192), skelner himmerlandsk mellem fire tonale forlrb¹⁴.

---

¹³ MFrk, at det sidste argument er sprogspecifik og ikke duer for jyske dialekter uden efterstillet artikel, idet strukturer af VC[?]# og VC[?]C# type ikke kan udvides her til VC[?]ø(C)[?], VC[?]Cø(C) type.

¹⁴ Vi er meget taknemmelig til Peter MolbFk Hansen, som har mundligt over for os givet indgDende oplysninger om intonationsmrnstre i dialekten.

<u>Krbenhavnsk</u>	<u>Yngre himmerlandsk</u>
1) [hal ^ʔ m]; 2) [hal ^ʔ møn] Ingen forskel i rigsmD; 1) og 2) har den samme stigende-faldende grundtonekurve og strd i begge tilfælde.	1) [saləm]~ Da. <i>salm(e)</i> . (faldende-stigende kurve uden strd, stigende bevægelse på Danden stavelse (schwa/eller syllabisk sonorant); 2) [sal ^ʔ møn] Da. <i>salmen</i> . (faldende-stigende kurve med sterkt strd plus et meget stejl fald på Danden stavelse med schwa); 3) [halm] Da. <i>halm</i> (jFvn stigende-faldende kurve med en svag glottalisering); 4) [hal ^ʔ mø] Da. <i>halmen</i> (stigende-faldende kurve med sterkt strd);

Prosodier, som stD nFr til himmerlandsk svagt strd, findes også i vendelbomD. Kilderne er desværre ikke entydige, for de fleste optegnere betragter svagt strd kun i forhold til strd i pågående rigsmDsord; derved omtales intensitet, ikke toneforløb. Det er plausibelt, at vi har her at gøre med to forskellige, dog beslægtede fenomener: strdsvaghed og strdlabilitet. I mange tilfælde hører strdsvaghed sammen med en udvikling fra glottalisering til tone. Jul Nielsen gør opmærksom på at tendensen til "meget svag strdudtale" fremkommer "hos unge medlemmer af sprogsamfundet, nemlig elever i Hirtshals storkommunes skoler" (Jul Nielsen 1984: 180); efter hans opfattelse er strdsvagheden i yngre vendelbomD markant og fører til strdmangel. Jul Nielsen fortolker det som en nyudvikling, og samtidig afviser tanken om at den er rigsmDpDirket, "idet nogle enkelte der taler et mere krbenhavnskpræget rigsmD ikke har strdsvaghed i samme grad" (Jul Nielsen 1984: 181). I mundtlig meddelelse bekræftede lektor Bent Jul Nielsen, at flere ord, som bibeholder strd kun i ældre, men ikke i yngre vendelbomD, har i yngre udtale et stigende-faldende forløb, som ligner himmerlandsk svagt strd.

Strdlabilitet er beskrevet bedre end overgang fra glottalisering til ordtone. Arne Espgaard omtaler i "Vendsysselsk ordbog" sammenfald af stavelsestyper strdt vokal + konsonant og vokal + strdt konsonant (Espgaard 1974: 22). Jul Nielsen præciserer, at dette sker i enstavelsesord med ikke glidende langvokaler efterfulgt af stemt konsonant; strdfasen

normalt “rammer en del af vokalen og (det meste af) konsonanten” (Jul Nielsen 1984: 81). Dette medfører prosodisk variation, dog men en tendens til sen strdplacering og vokalforkortelse $V.'C \rightarrow VC'$: [hwO.'n ~ hwO.ġ' ~ hwOn'] *horn* sb., [hwO.'nt ~ hwO.ġ' t ~ hwOn't] *hornet* sb. bf. . Hverken Espegaard eller Jul Nielsen nævner, at strd i denne gruppe enstavelsesord forsvinder, men det har en naturlig forklaring: begge af dem beskriver Fldre sprogbrug¹⁵. Vi vil absolut ikke mene, at udviklingen i alle fald resulterer i en ordtone, men Jn parallel mellem himmerlandsk ‘svagt strd’ og vendsysselsk labilt strd er oplagt: i ord, hvor glottaliseringen ikke markerer syllabisk grænse, gD den over fra det segmentale til det suprasegmentale niveau. Dette medfører en omfordeling af strdets dynamiske og tonale parametre og kan i gunstige omstændigheder lede til fonematiseringen af diverse toneforløb i dialekten.

Optionel glottalisering i nrrejysk har, efter vores opfattelse, knap meget til fælles med det vestjyske kortvokalstrd. Skrnt vestjysk strd mangler i vendelbomD og findes kun i mindretal af Himmerlands sogne, har problemet en vis almenlingvistisk interesse, idet vestjysk strd betragtes som en dynamisk ‘refleks’ af tonale prosodier pD nordiske ß-ord. Nogle dialektologer hævder, at vestjysk strd er sterkt fonetisk forskelligt fra fællesdansk strd (Ringgaard 1960: 65-72). I litteraturen findes pDstand, at vestjysk strd implicerer et sFrligt toneforløb, forkorter vokalen og undtagelseslrst deaspirerer udlydende klusiler (mens fællesdansk strd ikke medfører alle disse effekter¹⁶). Det bemærkelsesværdigt, at K.J.Lyngby klassificerede ord med vestjysk strd i CVC strukturer som [ha'd] *hatte* sb. pl. [stok] *stokke* sb. pl. ikke til rubrikken ‘standsede tonehold’ (= med strd pDen lang vokal), men derimod til rubrikken ‘strdende tonehold’ (= med strd pDen konsonant) som [kal'] *kalv* sb., jfr. (Bjerrum 1944: 29). Lyngbys beslutning er vel motiveret: vestjysk kortvokalstrd er en prosodi som pD et mere abstrakt repræsentationsniveau brr tilskreves til hele stavelseskompleks, ikke til en enkelt vokal eller konsonant, mens fællesdansk strd er et segmentalt fænomen, som hFnger sammen med

¹⁵ Jul Niensens hovedinformant fra Tornby er frdt 1888 (Jul Nielsen 1984: 14).

¹⁶ Imidlertid gælder disse af Ringgaard opstillede regler ikke for enkelte vestjyske dialekter. SDhar f.eks. BjerreherredsmD sDdel for ord med strd, som for ord uden strd en fast regel: den postvokaliske klusil er aspireret i absolut udlyd, men ikke-aspireret i indlyd mellem vokaler, jfr. [sdu.'t] *stort* adj. [plO't] *plukkede* vb. prt., men [pO'dø] *putter* vb. prFs.. Under disse omstændigheder bliver forskellen mellem vestjysk og fællesdansk strd slet ikke definerbar fonetisk. Jul Nielsen pDeger med rette, at “dette forhold [reglen om deaspirationen - A.Z.] er altsD ingen hjFlp at hente for den, der skal afgøre, om han hrer et vestjysk strd eller et fællesdansk strd” (Jul Nielsen 1968: 32).

stavelseslFngde. I Lyngbys og Ringgaards teorier holdes strd og lFngde ude fra hinanden, og det er rimeligt. Men det ville vFre urimeligt at beskrive vestjysk strd som ordprosodi pDet rent fonetisk niveau: det er klart, at glottaliseringen i vestjyske ord med ustemt klusil [ha'd] *hatte* sb. pl. eller [sø'gø] *sukker* sb. ikke rammer den betydelige del af konsonanten, sDat der foreligger temmelig sikre grunde til at afmFrke grFnsen mellem strdt vokal og efterfrlgende konsonant og segmentere V'-C. Men netop i kortvokalske ord som [ha'd] *hatte* eller [sø'gø] er denne segmentation irrelevant¹⁷.

I Fldre vesthimmerlandsk forekom strd i enstavelsesord i forbindelser /V + b, d, g/, /r + b, d, g/: [ve'b] *vippe* sb. og vb. inf., [ka'd] sb. pl. *katte*, [sgår'b] *skarpe* adj. pl. . Etymologisk set, er det vestjysk strd i gamle ß-ord. Men det er nFppe en tilstrFkkelig baggrund for at opstille en modsFtning mellem 'vestjysk' strd i [ka'd] og 'fFllesdansk' strd i [lan[?]] ud fra et synkronisk standpunkt. Allofoniske forhold mellem sterkt og svagt strd dFkker ogsDordgruppen med strd foran /b, d, g/; enstavelsesord som [ve'b] *vippe* vb. inf. og [ka'd] *katte* sb. pl. har flerestavede brjningsformer med svag glottalisering [vëbør] *vipper* vb. prFs. og [kädøn] *kattene*, hvormed [ka'd] forholder sig til [kädøn], pDsamme mDle som [lan[?]] forholder sig til [länø]. Som det fremgD af de ovenstDende eksempler, forekom 'vestjysk' strd i vesthimmerlandsk ogsDi ordtyper, som er sjFldne eller umulige i Fgte vestjyske dialekter uden efterstillet artikel, jfr. tillige klar disyllabiske [hjädør] *hjerter* (i kortspil) sb. pl., [sdår'gøn] *storkene* sb. pl. bf. (MolbFk Hansen 1980: 29).

Vesthimmerland	'Vestjysk strd'	'Fflesdansk strd'
Sterkt glottalisering	[ve'b] <i>vippe</i> sb. og vb. inf. [ka'd] <i>katte</i> sb. bf.	[lan [?]] <i>land</i> sb.
Svag glottalisering	[kädøn] <i>kattene</i> sb.pl. [vëbør] <i>vipper</i> sb. pl. og vb. prFs.	[länø] <i>lande</i> sb. pl. og <i>landet</i> sb. bf.

¹⁷ I denne henseende er ogsDbemFrkelsesvFrldigt, at enkelte jyske dialekter ikke har strdte konsonanter foran /s/ og /f/, dvs. netop i de forbindelser, hvor afgrFnsningen mellem to segmenter i stavelsesudlyd er sFrdeles klar. Det var angiveligt tilfFldet i Fldre himmerlandsk, jfr. MolbFks kommentar til formen [als] *Als* (navn pDen landsby), som bliver i yngre himmerlandsk til [al[?]s] (MolbFk Hansen 1980: 29).

Det ser rimeligt ud at konkludere, at skelen mellem vestjysk og ffllesdansk strd har hjemme i et andet begrebsystem, end skelen mellem 'svagt' og 'sterkt' strd. Begrebet 'vestjysk strd' er, hvor det ikke blot betegner strd, fordelt efter andre regler end i dansk rigsmD, men sigter til en bestemt ordklasse, et historisk strrrelse. Den formentlige forskel mellem ffllesdansk og vestjysk strd ofte overdfkkes i dialekterne af andre prosodiske distinktioner.¹⁸

Den foretagne analyse har pDvist, at K.J. Lyngby har delvis vFret ret, da han i sin tid ekstrapolerede teorien om 5 tonehold over for nrrejsk. Nutidige nrrejske prosodier, der hFnger sammen med glottaliseringen, danner et indviklet system med flere led og et udprFget tonal komponent. Dette system stD nFrmere til det rvrige jysk end til den privative opposition strd: ikke strd, der karakteriserer dansk rigsmD. Imidlertid er nrrejske prosodier funktionel forskellige fra lignende fFnomener i vestjyske dialekter, idet de omfatter ikke kun enstavede monomorfiske ord, men ogsD en del af heteromorfiske og flerestavede ord.

I forhold til J.P. Hrysgaards og K.J. Lyngbys tid har nutidige nrrejske dialekter et mindre antal stavelsestyper. I 18 Dh. kunne rstjyden Hrysgaard opstille konsonantlFngde som en sFrlig prosodi. Allerede ved Lyngbys drd i 1871 var konsonantlFngde opgivet i de fleste rstjyske dialekter (Jensen 1944: 18)¹⁹. Lyngbys optegnelser skildrer en tilstand, da bDde vendelbomD og himmerlandsk endnu havde konsonantlFngde, men i begyndelsen af 20. Dh. var denne prosodi sterkt pDretur. Eldre vendebomD har bevaret kun reste af konsonantlFngde²⁰. I TornbymDet er lFngde umulig pDen enkelt udlydende konsonant og i forbindelser [m], [n], [l] + ustemt konsonant, men forekommer sporadisk i udlydende forbindelser med halvvokale [j, w] og [ɹ] + ustemt konsonant, hvor den dog ofte forsvinder eller erstattes af vokalforlFngelse: [baj's~ baj's] *bisse* vb. inf., [saw's ~ sa'ws] *sakse* sb. pl., [ø'nsk~ ønsk] *rnske* vb. inf. (Jul Nielsen 1984, 60). Dette medfrer en eventuel omvandling af andre prosodier, der overtager distinktive funktioner af den tabte: [saws] *saks* ~ [saw's] *sakse* > [saws] ~ [saw's]. Derved bliver prosodisk lFngde associeret med hele stavelsen, ikke med vokalen

---

¹⁸ Rekonstruktion af prototypiske trFk af vestjysk strd bliver, efter vores opfattelse, en vigtig, men usFdvandlig svFr opgave, idet vestjysk og rigsdansk strd, med ganske fDundtagelser, danner en komplementFr distribution, dvs. ikke optrFder i Jn og samme omgivelse. Det er derfor ikke helt klart, hvordan man kan skelne VSs fonetiske specifik fra specifikken af dets omgivelse.

¹⁹ Ella Jensens monografi behandler "sproget som det taltes i Houlbjerg omkring 1880" (Jensen 1944: 8).

²⁰ Om reste af konsonantlFngde i fldre himmerlandsk se (MolbFk Hansen 1980: 26-27).

alene²¹: dette kan begrundes lige ud fra den omstændighed, at kvantiteten er labil og kan i de ovenførte eksempler placeres forskelligt i stavelsen, uden at det overfor modsætningen mellem brujningsformer.²² Det kan næppe være tvivl om, at prosodisk længde er mere frekvent i vendelbomD, end i vesthimmerlandsk: i vendelbomD opfylder kvantiteten ikke kun funktioner af Lyngbys 'rullende tonehold', men også af det 'vestjyske' strd, der mangler her. Jfr. Fldre vesthimmerlandsk [kɑ́d] *katte* sb. pl., [lɔ́t] *lukke* vb. prt., [sgår'p] *skarpe* adj. pl., [sdår'g] *storke* sb. pl. med vendsysselsk [ka't], [lu't], [sdɔ'ɰk~sdɔ'ɰk]. Nrrrejske forekomstmønster af kvantitet og strd er typiske for akokoperede dialekter. Det ejendommelige her er, at de samme prosodier, der kendetegner enstavete apokopeord, også omfatter en betydelig del af to- og flerestavete ord: jfr. Fldre vesthimmerlandsk [sdår'gən] // vendsysselsk [sdå 'rgən] *storkene* sb. pl. . PDgrund af sflige morfonologiske betingelser – tilstedeværelse af efterstillet artikel, svagere reduktion²³, – spiller ordtyper CVCVC og CVCVC en stor rolle i nrrrejske accentmodsatninger. Da nyere nrrrejske lydssystemer regelmæssigt forener en- og tostavelsesord i Jn klasse, trfnger de til suprafonematiske, tonale prosodier, der dublerer eller endda aflrser dynamiske modsætninger. Det er vigtigt, at omfangsomrde af nyere prosodier ikke falder sammen med omfangsomrde af gamle: svagt strd i himmerlandsk ikke fortsætter mekanisk fflerdansk strd, vendsysselsk kvantitet ikke fortsætter mekanisk jysk vokallængde.

Hverken fonetiske eller fonologiske egenskaber af nyere nrrrejske prosodier må priori regnes for at være unikke: både stigende-faldende tone og labil glottalisering findes snarest såvel i andre danske dialekter, som i andre sprog. Det ville alligevel være misvisende at opregne mulige parallele uden at betragte deres funktionel baggrund. Den vigtigste konsekvens, som må dog skal drages af det omtalte materiale, er den, at nrrrejske dialekter af Vendelbo og Himmerland giver os temmelig sikre eksempler på overgang fra stavelsesprosodi til ordprosodi i den nyere tid. Vi vil tillægge dette resultat en vis teoretisk og sproghistorisk interesse; den 'nrrrejske model' kan formentlig bruges også for fortolkningen af andre nordiske

²¹ Vores konklusion paralleliserer med Jul Niensens påstand, at "der ikke kan påvises opposition mellem vokallængde og konsonantlængde" i vendelbomD (Jul Nielsen 1984: 60).

²² Eftersom prosodisk længde aldrig forekommer på oprindelige enstavelsesord.

²³ Som illustration kan man anføre reglen, som gælder i vendelbomD. Kortstavete nordiske ord af CVCV type vedbliver tostavete, hvis de har en udlydende gruppe r + ø. SDsvarer [knørø] *knurre* vb. inf., [fɔ'sdørø] *forstyrre* vb. inf. til enstavete vestjyske former [knør~knør'], [fɔ'sdør~fɔ'sdør'] (Jul Nielsen 1984: 58).

accentsystemer, isFr hvad angD forhold mellem strd, ordtone og syllabifikation. Den foretagne analyse har ogsDpDvist nrdrvendingehed af at skelne konsekvent mellem historiske, funktionelle og akustiske strrrelser. Nutidige nrrejske accentsystemer, og dialektprosodi generelt, trFnger til videre instrumentale og sociolingvistiske undersrger.

Fortatteren takker Peter MolbFk Hansen og Bent Jul Nielsen for udfrrlige oplysninger om dialektmaterialet. En sFrlig tak skylder jeg til Peter MolbFk Hansen, som var min meddeler om himmerlandsk.

Alle medarbejdere ved Institut for Dansk Dialektologi, Krbenhavn universitet, retter jeg takken for deres hjFlp og velvilje; navnlig takker jeg Inger EjskjFr, Inge Lise Pedersen, Lise Horneman Hansen, Asgerd Gudiksen, Karen Margrete Pedersen for flere gode rDl og oplysninger. Jeg er ogsD taknemmelig til Nina Grnnum og Jrrgen Rischel, som har stimuleret min interesse til dansk prosodi. Ligeledes takker jeg deltagerne af den 6. dialektologkonferensen i Karis for deres evne at sFtte sig ind i problemet; specielt takker jeg Tomas Riad, Viggo Srrensen og Torben Arboe Andersen for deres kommentar og kritiske bemFrkninger. Ansvar for alle fejlagtige eller omstridte ytringer hviler pDforfatteren.

Endelig takker jeg Den Russiske Stiftelse for Fundamentale Videnskaber (projekt RFFI 98-06 80385), som har ydet rkonomisk bidrag og muliggjort min deltagelse i den 6. Dialektologkonferensen i Karis.

LITTERATUR

- Bjerrum, Anders. (1942). K.J. Lyngby's jyske Grammatik tillige med et Udvalg af hans Breve. Udg. af A. Bjerrum. J. H. Schultz. Krbenhavn, 1942.
- Bjerrum, Anders. (1944). FjoldemDets Lydsystem. Ejnar Munksgaard, Krbenhavn, 1944.
- Brink, Lars & Lund, Jrm. (1975). Dansk rigsmal. Lydudviklingen siden 1840 med saerligt henblik pa sociolekterne i Krbenhavn. Gyldendal, Krbenhavn, 1975.
- Danske Dialekttekster. Bd. III. Jyske tekster. Udvalg for Folkemaalspublikationer. Ser. E. N 3. Akademisk Forlag. Krbenhavn, 1971.
- EjskjFr, Inger (1954). Brrndum-mDet. Lydsystemet i en Sallingdialekt. // Udvalg for Folkemaalspublikationer. Ser. A. N 10. J.H.Schulz Forlag. Krbenhavn, 1954.
- EjskjFr, Inger (1978). Om prFpositioners tryk i verbale tryktabsenheder i Salling-, Thybo, Hanherreds- og Vendelbodialekter, // Danske FolkemD 1978, hFfte 2, 115 -130.

- EjskjFr, Inger (1990). Strd and Pitch Accents in the Danish Dialects. Acta linguistica Hafniensia. Vol. 22. Krbenhavn, 1990, 49-76.
- Espegaard, Arne. (1972-1974). Vendsyssels ordbog. I-IV, Hjrrring.
- Grrnnum, Nina. (1997). Fonetik og Fonologi. Almen og Dansk. Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab. Krbenhavns Universitet. Krbenhavn, 1997.
- Hrysgaard, Jens Pedersen (1769). Frrste anhang til den accentuerede grammatika // Danske Grammatikere V 1923, 507-550. Gyldendalske Boghandel - Nordisk Forlag. Krbenhavn, 1923.
- Kroman, Erik (1947). Musikalsk akcent i dansk. // Acta Philologica Scandinavica, 20. Aargang, 1-2 hfte. Ejnar Munksgaard. Krbenhavn, 1947.
- Jensen, Ella (1944). HoulbjergmD. Bidrag til beskrivelse af en rstjysk dialekt // Udvalg for Folkemaalspublikationer. Ser. A. N 6. J.H.Schulz Forlag. Krbenhavn, 1944.
- Jul Nielsen, Bent (1968). Et BjerreherredsmD. Udtrykssystemet i dialekten i Barrit, Klakring og As sogne. Akademisk forlag. Krbenhavn, 1968.
- Jul Nielsen, Bent (1984). Bidrag til vendelbomDets fonologi, I. Dialekten i Tornby. Akademisk forlag. Krbenhavn, 1984.
- Lyngby, Kristen Jensen (1858). Bidrag til en Srnderjysk SprogIFre. Sprogartens forhold til de rvrige danske. Dens Forgreninger. SprogIFre for Braderup. KFr Herred. Eibe, Krbenhavn, 1858.
- MolbFk Hansen, Peter (1978). Strd and syllabicity in a Jutlandic dialect // ARIPUC. V. 12. 1978, 15 -24.
- MolbFk Hansen, Peter (1980). Udvalgte fonologiske temaer i to Himmerlandske idiolekter tillige med en kritisk gennemgang af stavelsesproblematikken i jysk dialektologi. Specialafhandlingen i fonetik. Krbenhavn, 1980.
- Ringgaard, Kristian. (1960). Vestjysk strd. Universitetsforlaget i Aarhus, 1960.
- Skautrup, Peter (1968). Det danske sproghistorie. Bd. 1. Gyldendal. Krbenhavn. Anden udgave, 1968.
- Srrensen, Viggo (1985). Accentforholdene i forleddet af jyske sammensFtninger. // Papers from the Eighth Scandinavian conference of linguistics. 1985, 245 -266.
- Thorsen, Nina. Selected problems in the tonal manifestation of words containing assimilated or elided schwa. // ARIPUC. V. 16. 1982, 37 -100.